УДК 340.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1\(19\)-267-279](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)-267-279)

Онiщенко Наталiя Миколаiвна доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, заступник директора з наукової роботи, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

Сунєгін Сергій Олександрович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0003-4304-708X>

ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: ПИТАННЯ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

Анотація. Функціонування постіндустріального, інформаційного суспільства, становлення інноваційної економіки, перманентне удосконалення технологічних стандартів суспільного життя об'єктивно вимагає формування нового якісного стану людських ресурсів, що посилює необхідність задоволення матеріальних та духовних потреб особистості, а отже, необхідність дослідження параметрів достатнього життєвого рівня, забезпечення якого не лише впливає на відповідні показники стану законності та правопорядку в суспільстві, але й зазнає конкретного впливу з боку правової системи та інших соціокультурних координат суспільства.

Конкретизація змісту категорії «достатній життєвий рівень» повинна здійснюватися не лише з урахуванням відповідних економічних показників, стану правового закріплення визначених соціальних стандартів, умов життя людей у певних темпорально-просторових координатах тощо, але й у контексті глибинного філософського та морального контексту. Кожне суспільство має свій рівень життя, який визнається достатнім, гідним та нормативно схвалюваним у громадській думці; воно визнає також і відповідні межі, за якими починаються недопустимі відхилення від норми.

Відмінності у розумінні достатнього життєвого рівня детермінуються різними чинниками, у тому числі диференціацією рівня соціально-економічного розвитку відповідних держав, неоднаковістю культурних традицій, стереотипів мислення, особливостями світогляду та менталітету народу тощо.

Обґрунтовано, що достатній життєвий рівень одночасно детермінується низкою чинників соціокультурного характеру, системне врахування яких слугуватиме запорукою прогресивного розвитку сучасного демократичного суспільства.

Ключові слова: достатній життєвий рівень, права і свободи людини, детермінація, правова система, законодавство, соціальна політика.

Onishchenko Nataliia Mykolaivna Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Deputy Director for Research of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0002-1671-2139>

Suniehin Serhii Oleksandrovykh Candidate of Law, Senior Research Fellow, Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Trohsvyatitskaya St., 4, Kyiv, 01001, tel.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0000-0003-4304-708X>

SUFFICIENT LIVING STANDARD AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM: ISSUES OF DETERMINATION

Abstract. The functioning of the post-industrial, information society, the formation of an innovative economy, the permanent improvement of technological standards of public life objectively requires the formation of a new qualitative state of human resources, which increases the need to meet the material and spiritual needs of the individual, and hence the need to study the parameters of a sufficient standard of living, ensuring which not only affects the relevant indicators of law and order in society, but also has a specific impact on the legal system and other socio-cultural coordinates of society.

Concretization of the content of the category «sufficient standard of living» should be carried out not only taking into account relevant economic indicators, the state of legal consolidation of certain social standards, living conditions in certain temporal-spatial coordinates, etc., but also in the context of deep philosophical and moral context. Every society has its own standard of living, which is recognized as sufficient, worthy and normatively approved in public opinion; it also recognizes the relevant limits beyond which unacceptable deviations from the norm begin.

Differences in the understanding of a sufficient living standard are determined by various factors, including differentiation of the level of socio-economic development of the respective states, inequality of cultural traditions, stereotypes, peculiarities of worldview and mentality of the people and so on.

It is substantiated that a sufficient standard of living is simultaneously determined by a number of socio-cultural factors, the systematic consideration of which will serve as a guarantee of progressive development of modern democratic society.

Keywords: sufficient living standard, human rights and freedoms, determination, legal system, legislation, social policy.

Постановка проблеми. Реформування соціальної та економічної сфери суспільного життя традиційно вважається найбільш пріоритетним вектором діяльності держави, значущість якого суттєво посилюється в умовах сучасного правового розвитку. Функціонування постіндустріального, інформаційного суспільства вже фактично в глобальному масштабі, становлення інноваційної економіки або економіки знання, основними чинниками якої є знання та людський капітал, перманентне удосконалення технологічних стандартів суспільного життя тощо, об'єктивно вимагає формування нового якісного стану людських ресурсів, що посилює необхідність задоволення матеріальних та духовних потреб особистості, а отже, необхідність дослідження параметрів достатнього життєвого рівня, забезпечення якого, як свідчать темпорально-просторові реалії, не лише впливає на відповідні показники стану законності та правопорядку в суспільстві, але й зазнає конкретного впливу з боку правової системи та інших соціокультурних координат суспільства.

У вказаному контексті потрібно також наголосити, що частиною 2 статті 3 Конституції України закріплено положення, згідно із яким права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення визнається її головним обов'язком. У повній мірі вказана конституційна норма стосується і права людини на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, яке закріплено у статті 48 Основного Закону нашої держави та по суті відтворює положення низки міжнародних конвенцій та угод, серед яких: Загальна декларація права людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, Європейська соціальна хартія тощо.

Ці, а також чимало інших об'єктивних чинників, які супроводжують розвиток значної кількості сучасних демократичних, правових і соціальних держав та серед яких насамперед потрібно назвати кризові соціально-економічні реалії суспільного розвитку (наприклад, вимушені скорочення чисельності штату працівників на багатьох підприємствах, зниження реальних доходів значної частини населення, зростання заборгованості за споживчими кредитами тощо), суттєво актуалізують дослідження питань не лише щодо впливу достатнього життєвого рівня на сучасний соціальний та правовий розвиток, але й зворотного впливу правової системи та інших складових суспільного життя на його реальне забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед проблемних питань, пов'язаних з визначенням детермінант достатнього життєвого рівня, а також особливостей його впливу на правовий розвиток, можна зустріти дослідження у галузі юриспруденції, економіки, соціології, кримінології та інших наук. Серед тих, хто досліджував цю проблематику більш деталізовано саме у правовій площині слід виокремити О. Бандурку, Н. Болотіну, Є. Борщука, Є. Демидову, Н. Добреву, Т. Корецьку, О. Костенко, Н. Кузнєцову, Б. Малишеву, О. Москаленко, О. Петришину, Д. Роулза, В. Самохвалова, Б. Сташківа, В. Тильчика, М. Шумило та ін.

Водночас, чимало аспектів даної проблематики ще і дотепер залишається остаточно невирішеними, що вимагає здійснення додаткових наукових досліджень багатьох питань, пов'язаних з чинниками детермінації достатнього життєвого рівня та його впливу на правовий розвиток сучасних держав.

Мета статті. Метою статті є визначення основних детермінант формування достатнього життєвого рівня громадян у сучасній державі, а також його впливу на правовий розвиток.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього висвітлення основного змісту даної статті, насамперед зазначимо, що детермінація як явище соціальної дійсності зустрічається (досліджується) в багатьох спрямуваннях наукового пізнання. Цей термін вживається у гуманітарних науках (філологічні, історичні), у природничих (біологія, екологія, геофізична геологія), у математиці та інформатиці тощо.

Втім, найбільш деталізоване вивчення ця категорія здобуває у філософських дослідженнях і у загальному розумінні являє собою причинно-наслідковий зв'язок між відповідними явищами, процесами, діями, подіями тощо. Саме тому детермінація оперує насамперед такими категоріями як «причини – наслідки», «взаємозв'язок, взаємообумовленість та взаємодія явищ між собою», «можливість – дійсність» тощо. З урахуванням вищезазначеного може скластися уявлення про вже сформовану «добротну» дослідницьку базу щодо явища детермінації як самостійної наукової категорії, яка здобула свого більшого або меншого вивчення в просторово-темпоральних реаліях розвитку наукового знання.

Втім, на жаль, це не відповідає дійсності, особливо у контексті правової сфери, правової реальності, правової дійсності. Хоча вивчення детермінант дії права, безумовно, надало б можливість «векторального» опрацювання змісту правових приписів, тобто відповідного аналізу, прогностики «на перспективу» щодо розуміння дієвості або, навпаки, зниження «індексу ефективності» тієї чи іншої норми під впливом чинників, які не приймалися до уваги під час їх прийняття. Тобто врахування ритмічної дії або «аритмії» певних детермінант надасть можливість «програмного розроблення» нормативно-правових стандартів, а отже врахування тих ризиків, що можуть послаблювати або взагалі нівелювати дію необхідної для суспільства правової норми.

Звертаючись до характеристики категорії «достатній життєвий рівень», вважаємо за доцільне зауважити, що, на нашу думку, її ознаки не повинні обмежуватися лише відповідним рівнем забезпеченості особи певними матеріальними благами або ресурсами, на що передусім звертається увага в сучасному нормативному та соціогуманітарному дискурсі. Зокрема, стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, а також стаття 48 Конституції України включають у категорію «достатній життєвий рівень» достатнє харчування, одяг і житло. Втім, у контексті аналізу змісту інших норм цих та багатьох інших міжнародних та національних нормативно-правових актів потрібно відзначити, що достатній або, іншими

словами, гідний рівень життя людини є неможливим без відповідного розвитку самої особистості, надання їй реальної можливості користуватися досягненнями культури та науки, отримувати якісну освіту тощо. Саме тому до ознак категорії «достатній життєвий рівень», на нашу думку, необхідно також включати і показники можливості задоволення людиною своїх культурно-духовних та освітніх потреб.

У зв'язку із цим особливої значущості набуває здійснення ефективної соціальної політики в державі, яка відображає так би мовити «загальний стан справ» у суспільстві, потреби та цілі соціального розвитку, а також безпосередньо визначає зміст та якість життя людей. При цьому очевидним слід визнати недоцільність застосування лише економічних показників та характеристик при оцінці результативності соціальної політики, оскільки такі показники не надають нам чіткого уявлення про внутрішній стан особистості, не дають можливості з'ясувати, наскільки впевнено вона почуває себе у суспільному житті та наскільки відповідає її ціннісним орієнтирам оточуючий світ.

Як зазначається у науковій літературі, стратегічною метою соціальної політики держави є створення сприятливого соціального клімату і соціальної згоди на основі збалансування різних соціальних інтересів за допомогою механізмів, що забезпечують задоволення основних життєвих потреб населення і зростання якості життя всіх громадян. Соціальна політика впливає на процеси відтворення робочої сили, підвищення продуктивності праці, освітнього і кваліфікаційного рівня трудових ресурсів, на рівень науково-технічного розвитку продуктивних сил, на культурне і духовне життя суспільства. Це система взаємовідносин основних елементів соціальної структури суспільства з приводу збереження та зміни соціальної поведінки населення загалом і утворюючих його класів, верств, спільнот. Соціальна політика включає в себе найважливіші соціальні інститути освіти і науки, культури й мистецтва, соціального захисту та зайнятості тощо [1, с. 74-75].

Отже, сутність здійснюваної державою соціальної політики можна узагальнено визначити як діяльність держави щодо створення найбільш сприятливих умов для всебічного розвитку кожної особистості та забезпечення благополуччя всього суспільства у різних сферах та галузях суспільного життя [2, с. 27]. Саме тому конкретизація змісту категорії «достатній життєвий рівень» повинна здійснюватися не лише з урахуванням відповідних економічних показників, стану правового закріплення визначених соціальних стандартів, умов життя людей у певних темпорально-просторових координатах тощо, але й у розрізі глибинного філософського та морального контексту.

Мова йде про те, що достовірне уявлення про достатній життєвий рівень може мати місце лише у разі надання правильної відповіді на питання, що являє собою життя як таке і якими є справжні критерії його достатнього або гідного рівня. Відповідаючи на перше питання, вважаємо, що при розкритті

поняття «життя людини» потрібно виходити з двох традиційних у філософській думці форм людського буття: матеріальної (життя людини у світі речей) та духовної (життя людини як духовної, моральної особистості).

Слід погодитися, що невід'ємними атрибутами життя людини як біосоціальної істоти є наступні складові: біологічні потреби (вода, їжа, тепло та ін.); соціальні потреби (потреби у трудовій діяльності, соціальній активності, самореалізації тощо); духовні потреби (потреби у знаннях, самовдосконаленні та інших елементах духовної культури). Звідси випливає, що життя людини являє собою стан комплексної, системної реалізації його потреб: біологічних, соціальних та духовних [3, с. 135]. Маючи статус насамперед філософської категорії, «життя» не може обмежуватися лише задоволенням поточних потреб людини; воно повинно передбачати і його розвиток як моральної особистості, можливість здійснювати корисну діяльність в суспільстві, досягати особистих та професійних цілей тощо. Саме у своїй сукупності вказані ознаки надають можливість вести мову про достатній або гідний рівень життя, а не лише про забезпечення безпеки людини в суспільстві.

З'ясувавши відповідні ознаки та складові категорії «достатній життєвий рівень», спробуємо визначити основні детермінанти, які визначають її зміст в межах визначених соціокультурних координат. Безумовно, в демократичних реаліях сьогодення достатній життєвий рівень детермінується насамперед відповідними складовими правової системи, зокрема, законодавством держави.

Як вже попередньо зазначалося право на достатній життєвий рівень гарантується на сьогодні на найвищому юридичному рівні – у Конституції України, на виконання якої, а також низки міжнародно-правових актів, прийнято значну кількість законів та підзаконних нормативно-правових актів у різних сферах та галузях суспільного життя. Всі вони у своїй сукупності спрямовані на забезпечення матеріальних і духовних інтересів громадян та, відповідно, на належну реалізацію ними прав і свобод. Це, у свою чергу, повністю корелюється з загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, згідно із якими політика державних органів повинна бути спрямована на створення всіх необхідних умов для забезпечення вільного розвитку особистості, її соціального захисту та достатнього або гідного рівня життя.

Звичайно, забезпечення достатнього життєвого рівня становить складну проблему навіть для заможних держав. Реалізація права на достатній рівень життя, безумовно, торкається внутрішніх ресурсів та можливостей держави. Право на достатній життєвий рівень включає, як уже йшлося, ще й такі можливості, як право на достатнє харчування, право на достатню кількість одягу, право на житло, право на поліпшення умов життя. Зокрема, правом на достатнє харчування є: свобода від голодомору; право на якісне харчування; можливість мати кошти для отримання якісного харчування тощо. В сучасних

умовах світової пандемії «COVID-19» право на достатній життєвий рівень набуває особливої актуальності та важливості.

Національна правова система – це своєрідний показник сталого (або наближеного до нього) економічного, політичного, соціального, морального, правового розвитку кожної держави, а, головне – досягнутого рівня захисту прав, свобод та законних інтересів Людини. На відміну від тих країн, де правові системи розвивалися поступово й еволюційно, в Україні відбувалося прискорене формування національної правової системи як чинника регулювання правових процесів, засобу забезпечення демократизації суспільства.

Слід підкреслити, що правова система України згідно з Конституцією повинна відповідати демократичному, правовому та соціальному розвитку держави. Правова система, як втілення відповідного досягнутого рівня розвитку права повинна бути здатною: а) для виконання певних завдань; б) для відтворення необхідних в даних просторово-часових вимірах функцій; в) для забезпечення необхідних умов ефективного правового регулювання.

Правова система поступово перетворюється на один із важливих засобів забезпечення оптимальної єдності політичної та соціальної стабільності і динамізму, збереження цілісності суспільства, взаємодії особистісного та суспільного, приватного та публічного чинників, які завжди перебувають у відносинах антиномії, тобто взаємопроникнення та внутрішньої суперечливості.

Правова система соціальної, правової держави покликана забезпечити встановлену соціальною політикою стабільність громадянської злагоди шляхом проголошення, реалізації і охорони соціально-правових умов для стимулювання активної частини населення на продуктивну працю як основу особистого добробуту; підтримання оптимального співвідношення між прибутками працездатної частини суспільства та непрацездатними громадянами; надання адресної соціальної підтримки; скорочення та обмеження масштабів зубожіння; стримування безробіття: забезпечення права на достатній життєвий рівень.

Існує органічна єдність демократичної, соціальної, правової держави. Як демократична – вона слугує свободі як вищій цінності людства, сприяє рівному доступу кожного до власності, виборів, прав щодо здійснення політичної влади, участі у багатоманітному політичному і культурному житті. Як правова – вона забезпечує взаємодію правового та соціального начал, що «відповідає» за благо кожної пересічної людини, гарантує правопорядок та правозаконність, сприяє досягненню особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, у тому числі політичні. Як соціальна – держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, гарантує її гідність, надає соціальну допомогу індивідам, що її потребують, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, розподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і виваженої соціальної політики.

Так, на нашу думку, аксіоматичним слід визнати, що, наприклад, охорона здоров'я – це сфера, яка потребує найпильнішої уваги з боку держави і громадянського суспільства. Зокрема, стаття 3 Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року регламентує право на цілісність особи, яке, окрім поінформованості про медичні процедури, включає право на якісні щеплення та пігулки (якісні медичні препарати). Одним із трактувань цього розгляду може бути право на якісну прісну питну воду [4], якісні медичні препарати тощо. Зрозуміло, що «second hand» в медичній сфері є неможливим. З огляду на це, одним із суттєвих спрямувань такого контролю є контроль у сфері охорони здоров'я. Так, Європейському Союзові належить компетенція вживати заходи, що підтримують контроль, координацію чи доповнюють дії держав-членів. Сферами таких заходів на Європейському рівні є охорона та зміцнення здоров'я людини (стаття 6 Договору, пункт «а»).

Незважаючи на це, сьогодні в Україні, на жаль, ще непоодинокими є випадки продажу в аптечних мережах та кіосках ліків з невеликим терміном дії, «термінонепридатних» пігулок або проведення щеплень з простроченими вакцинами. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне удосконалити чинне законодавство України (Закон України «Про лікарські засоби», «Основи законодавства України про охорону здоров'я») в контексті забезпечення дієвості контролю за продажем неякісних лікарських засобів, а також запровадити ефективно функціонуючий контроль за забезпеченням належної якості медичних препаратів і процедур, а також за здійсненням виваженої цінової політики на них.

Таким, що заслуговує на пильну увагу у контексті сфери охорони здоров'я та безпеки особистості, є використання міжнародного досвіду щодо заборони експериментів у сфері євгеніки, тобто штучного перетворення людської природи; заборона торгівлі органами і частинами людського тіла з метою одержання прибутку; заборона репродуктивного клонування людських істот тощо (стаття 3 Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року).

Не слід зайвий раз доводити, що в наших умовах суттєво зростає роль соціальних прав та можливостей щодо задоволення соціальних інтересів. Хочемо зазначити, що з нашого погляду категорія «соціальний інтерес» є програмною, до деякої міри навіть прогностичною, і вона здебільшого ширша, ніж здійснене соціальне право. Стаття 36 Конституції України встановлює, що кожний має право на задоволення соціальних інтересів. Крім того, згідно статті 23 Конституції України кожен має право на вільний розвиток своєї особистості. У зв'язку із цим, надзвичайно важливо в цих умовах правильно визначити, який саме «зріз» соціальних прав належить сьогодні забезпечувати правовій системі, гарантувати державі та захищати у судах: ті, що будуть вибудовуватися тепер десятиліттями по залишковому принципу, чи ті, що допоможуть в сучасних українських реаліях жити не тільки «хлібом єдиним», але й мати достатні умови для самореалізації особи, захисту її честі та гідності.

Завдання правової системи в умовах демократичної соціально-правової держави зазнають впливу соціально-економічних, політико-моральних, етнонаціональних факторів. При цьому зростає їх соціальний зміст, спрямований на зміцнення групової, міжгрупової соціальної взаємодії людей з приводу реалізації ними своїх інтересів. Зазначені функції покликані забезпечувати існування, добробут, а інколи і виживання самого суспільства, реалізацію прав і свобод людини і громадянина.

Є безсумнівним, що у внутрішньому правовому полі або в тому явищі, що відтворює сутнісні ознаки національного права, велику роль сьогодні повинні відігравати дієве право та ефективне правове регулювання як необхідні умови удосконалення державотворчих процесів. Покликанням, «місією» права взагалі та його «конструктивним» навантаженням, зокрема, сьогодні, в першу чергу, є досягнення соціальної стабільності, а отже – належного соціального захисту в суспільстві, без якого неможливе функціонування інститутів соціальної держави. Більше того, від ефективного впровадження і реалізації настанов конструктивного права, безумовно, залежатиме виконання демократичною правовою європейською державою ролі соціального арбітра, «улаштовувача справ багатьох», її здатність знімати соціальну напругу, уникати гострих соціальних конфліктів [5] тощо.

Роль правової системи в умовах сучасної держави визначається також необхідністю забезпечення самовизначення особи, її розвитку та соціалізації. При цьому право виступає як об'єктивно можливий масштаб соціальної свободи, що стимулює творчу активність, самосвідомість людини, гарантує визнання суспільством того, що кожен індивід народжується вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, який обумовлює невід'ємні права людини і громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу і недоторканість.

У контексті зазначеного потрібно звернути увагу на те, що, на нашу думку, розглядаючи «достатній життєвий рівень» як правову категорію, необхідно виходити з того, що право, як особливий соціальний регулятор, реально здатне забезпечувати лише мінімально достатній рівень задоволення всіх матеріальних та духовних потреб людини. У даному випадку мова йде про те, що держава за допомогою правової системи повинна створити всі умови для реалізації людиною своїх основоположних прав і свобод, зокрема, права на освіту, права на вибір сфери трудової діяльності, права на справедливі умови праці та належну оплату праці, права на житло, права на охорону здоров'я, права на свободу наукової та творчої діяльності, права на свободу совісті, права на безпечне довкілля тощо.

Водночас, навіть наявність закріплених у законодавстві норм, спрямованих на формування достатнього життєвого рівня громадян, ще не означає їх автоматичної реалізації у поведінці та діяльності індивідів, свідомість та воля яких детермінується низкою інших чинників, зокрема, звичаями, традиціями, моральними та іншими соціальними нормами. Адже

очевидним слід визнати, що недостатньо мати «гарне», технічно досконале законодавство, яке може набути якості реального, дієвого чинника у забезпеченні достатнього життєвого рівня громадян лише за умови врахування особливостей системного взаємозв'язку між відповідними соціонормативними системами в межах визначених темпорально-просторових координат і, таким чином, створення всіх необхідних умов та механізмів для послідовного практичного здійснення його норм, які спрямовані на забезпечення відповідних показників даного права людини.

Ще у свій час В. Соловійов небезпідставно зазначав, що «право є примусовою вимогою реалізації визначеного мінімального рівня добра, або такого порядку, який не допускає відомих крайніх проявів зла» [6, с. 35]. Іншими словами, на «плечі» права не можна штучно перекладати весь тягар формування нормативних стандартів волі та свідомості особи, а отже, її поведінки та діяльності. Адже у кожному суспільстві об'єктивно функціонує певна соціонормативна «матриця», взаємозв'язки між елементами якої мають тривалу історію свого розвитку, що обумовлює, з-поміж іншого, специфіку сприйняття відповідних норм та домінантний характер впливу окремих з них на ті чи інші складові волі, свідомості, вчинків та діяльності людей. При цьому саме наявність поряд із правом інших соціальних регуляторів, зокрема, моралі та релігії, зумовлює таке різноманіття критеріїв достатнього життєвого рівня, які зберігаються навіть в умовах посилення глобалізаційних тенденцій у сучасному світі, у тому числі уніфікації у праві та гармонізації законодавства демократичних держав.

З цього випливає, що кожне суспільство має свій рівень життя, який визнається достатнім, гідним та нормативно схвалюваним у громадській думці. Це, у свою чергу, означає, що кожне суспільство визнає також і відповідні межі, за якими починаються недопустимі відхилення від норми. Відмінності у розумінні достатнього життєвого рівня детермінуються різними об'єктивними та суб'єктивними чинниками матеріального і духовного характеру, у тому числі диференціацією рівня соціально-економічного розвитку відповідних держав, неоднаковістю культурних традицій, стереотипів мислення, особливостями світогляду та менталітету народу тощо. Всі ці об'єктивні відмінності повинні, принаймні, в певній мірі враховуватися законодавцем в процесі здійснення правотворчої діяльності, оскільки у протилежному разі норми законодавства, спрямовані на реальне забезпечення достатнього життєвого рівня громадян залишатимуться переважно декларативними або такими, які не досягнуть ефективної практичної реалізації.

Водночас, необхідно також наголосити на тому, що забезпечення достатнього життєвого рівня громадян – це не лише результат ефективного функціонування правової, економічної, політичної чи іншої соціальної системи, але й одночасно спеціальна детермінанта їх розвитку. У цьому зв'язку слід погодитися з думкою, що «суттєве загострення соціальних

протиріч і їх невирішеність упродовж тривалого періоду знаходять свій вияв у злочинній поведінці, яка через гальмування розвитку соціально-економічної сфери неминує посилює зростання економічної злочинності. Вагоме підґрунтя мають думки багатьох вчених про важливість соціально-економічних детермінант злочинності, що викликають негативні соціально-економічні показники через порушення відносин у сфері соціального забезпечення та соціального страхування» [7, с. 106].

Розвиваючи вказану думку, потрібно наголосити, що реальне забезпечення достатнього рівня життя громадян, на нашу думку, у значній мірі сприятиме, по-перше, зменшенню девіантної поведінки та діяльності в суспільстві в цілому, а не лише в економічній сфері, і, по-друге, подоланню загроз національній безпеці держави, обумовлених низьким рівнем відповідних показників гідного життя людини, серед яких можна виокремити, зокрема, високий рівень безробіття серед працездатного населення, стан соціальної аномії, несправедливі умови праці та оплати її результатів, низький рівень культури, освіти та соціального обслуговування в державі тощо.

Суттєвий вплив на функціонування правової системи мають і такі загальносоціальні завдання, як гарантування національної безпеки, ліквідація наслідків пандемій, реалізація соціальних програм, підтримання охорони здоров'я, соціальне забезпечення непрацездатних тощо. І саме у цьому контексті важливого значення набуває дослідження категорії «достатній життєвий рівень» та її впливу на правовий розвиток в цілому, особливо в умовах пандемії та постпандемічного функціонування національної правової системи.

Висновки. Таким чином, можемо зробити наступні висновки:

1. Суттєвою складовою, яка відіграє пріоритетну роль в сучасних процесах державотворення, є забезпечення та захист прав людини. Проте нам здається, що на сьогодні мову слід вести не тільки і не стільки про потенційно надані права, скільки про реальність їх використання, виконання, дотримання, застосування, а отже – «реалістичність» їх втілення в життя. Особливо великого значення в цих умовах набуває дієвість права як соціального регулятора, який, з урахуванням його системного взаємозв'язку та взаємодії з іншими важливими у суспільстві соціальними нормами, забезпечує відчуття захищеності кожним, гарантованість прав та законних інтересів, протистоїть сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин та безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, яка несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави.

2. Успіхи демократичних перетворень у значній мірі залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема. Зрозуміло, що правова проблематика, правова прогностика, програми правового розвитку, напрями

формування сучасних правових систем завжди більше або менше торкаються пов'язаних з ними політичних, економічних, соціальних, моральних та інших процесів.

3. Метою соціальної політики є забезпечення матеріальних і духовних благ громадян, досягнення стабільності та безпеки життя в суспільстві, цілісності та динамізму його розвитку. Тому вкрай важливо для забезпечення соціальних прав в цілому і насамперед права на достатній життєвий рівень вжити належних заходів, спрямованих, зокрема, на подолання бідності та недопущення зміни якості показників життя в бік їх погіршення; на створення правових та інших гарантій для запобігання стихійним лихам, епідеміям, епізоотіям, техногенним катастрофам, а також для негайної ліквідації їх наслідків та допомоги потерпілому населенню; на створення доступних для широких прошарків населення систем освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, вирішення інших соціальних питань з урахуванням питання безпеки громадян, груп населення тощо.

4. Наближення рівня життя громадян до параметрів «достатності» вимагає відповідних змін у соціальній та економічній політиці держави, а також підвищення ефективності системи державного управління в цілому шляхом реалізації комплексу правових, ідеологічних, політичних та інших заходів. Будучи важливою детермінантою забезпечення режиму законності та правопорядку в суспільстві, а також невід'ємним елементом національної безпеки держави, достатній життєвий рівень одночасно детермінується низкою чинників соціокультурного характеру, системне врахування яких слугуватиме запорукою прогресивного розвитку сучасного демократичного суспільства.

5. Незважаючи на проголошений Конституцією України людський вимір права (ст.ст. 3, 21, 48), фактичне становище особи сьогодні все ще не відповідає цим ідеалам і перспективам. Ще однією детермінантою «пріоритетного» значення у цьому контексті може виступати детермінанта рівності. Зрозуміло, що в цьому разі великого значення набуває проблема гармонійного правового розвитку, що пов'язується, на наш погляд, з проблематикою подальшого вивчення правових детермінант – як чинників впливу на правовий розвиток сучасного суспільства.

Література:

1. Добреєва Н. Ф., Борщук Є. М., Корецька Т. К. Концептуальні основи формування соціальної політики в сучасних умовах функціонування економічної системи України. *Ефективність державного управління*: зб. наук. пр. 2015. Вип. 44. С. 73-79.

2. Соціальна політика: вимоги суспільства, виклики часу, потреби людини: науково-аналітична доповідь / Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М., Сунегін С. О. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2016. 80 с.

3. Фрольцова Т. Г. Сущность права на достойную жизнь. *Аграрное и земельное право*. 2014. № 11. С. 129-135.

4. Кулько А. В. Міжнародно-правове регулювання використання та охорони транскордонних прісних вод: автореф. ... докт. юрид наук. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2018. 44 с.

5. Pylypenko V. P. Pylypyshyn P. B., Radanovych N. M. Features of legal regulation of human rights in armed conflicts. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, No. 1. P. 43-51. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.43-51.

6. Соловьёв В. С. Право и нравственность. Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2001. 192 с.

7. Погарченко Т. Детермінанти злочинів в сфері порушення державних соціальних стандартів. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 2. С. 101-109.

References:

1. Dobrieva, N.F., Borshchuk, Ye.M., & Koretska, T.K. (2015). Kontseptualni osnovy formuvannya sotsialnoi polityky v suchasnykh umovakh funktsionuvannya ekonomichnoi systemy Ukrainy [Conceptual bases of formation of social policy in modern conditions of functioning of economic system of Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 44, 73-79 [in Ukrainian].

2. Shemshuchenko, Yu.S., Onishchenko, N.M., Parkhomenko, N.M., & Suniehin S.O. (2016). Sotsialna polityka: vymohy suspilstva, vykyky chasu, potreby liudyny [Social policy: the requirements of society, the challenges of time, human needs]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

3. Frol'cova, T. G. (2014). Sushchnost' prava na dostojnyuyu zhizn' [The essence of the right to a decent life]. *Agrarnoe i zemel'noe pravo – Agrarian and land law*, 11, 129-135 [in Russian].

4. Kulko, A. V. (2018). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання vykorystannya ta okhorony transkordonnykh prisnykh vod [International legal regulation of the use and protection of transboundary fresh waters]: *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

5. Pylypenko, V.P. Pylypyshyn, P.B., & Radanovych, N.M. (2021). Features of legal regulation of human rights in armed conflicts. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28 (1), 43-51. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.43-51.

6. Solov'yov, V.S. (2001). Pravo i нравственность [Law and Morality]. Minsk: Harvest; Moskva: AST [in Russian].

7. Poharchenko, T. (2018). Determinanty zlochyniv v sferi porushennia derzhavnykh sotsialnykh standartiv [Determinants of crimes in the field of violation of state social standards]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 2. 101-109 [in Ukrainian].